

Voor mijn ouders,
die mij de goede manieren met de paplepel ingoten,
zodat ik die nu kan overgieten in mijn kinderen

Drieëntwintigste druk, oktober 1999
Vierentwintigste druk, november 1999
Vijfentwintigste druk, november 1999
Zesentwintigste druk, december 1999
Zevenentwintigste druk, februari 2000
Achtentwintigste druk, februari 2001
Negenentwintigste druk, oktober 2001
Dertigste druk, november 2002
Eenendertigste druk, januari 2004
Tweeëndertigste druk, februari 2005
Drieëndertigste druk, maart 2007
Vierendertigste druk, november 2007
Vijfendertigste druk, december 2008
Zesendertigste druk, maart 2010
Zevenendertigste druk, augustus 2011
Achtendertigste druk, augustus 2012
Negenendertigste druk, september 2013
Veertigste druk, 2015
Eenenveertigste druk, 2016
Tweeënveertigste druk, 2019

© 1999, 2008, 2013, 2019 Uitgeverij J.H. Gottmer / H.J.W. Becht bv, Postbus 317, 2000 AH Haarlem
(e-mail: post@gottmer.nl)

Uitgeverij J.H. Gottmer / H.J.W. Becht bv maakt deel uit van de Gottmer Uitgevers Groep bv

Illustraties: Atelier van Wageningen, Amsterdam; foto's blz. 10 en 15: collectie R. van Ditzhuyzen;
foto blz. 321: ANP Pool Royal Images, Wesley de Wit

Vormgeving omslag en binnenwerk: Atelier van Wageningen, Amsterdam

ISBN 978 90 230 1591 8 / NUR 451

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op een andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

TEN GELEIDE	10
Bij de eerste druk (1939)	10
Bij de geheel herschreven uitgave (1999)	11
Bij de eerste herziene uitgave (2007)	13
Bij de tweede herziene uitgave (2013)	15
Bij deze derde herziene uitgave (2018)	16
I ETIQUETTE IS NIET TUTTIG, MAAR NUTTIG!	17
1 Omgangsvormen, hoezo?	17
<i>Etiquette houdt de boel bij elkaar 18</i>	
2 Ontwikkeling van etiquette	20
3 'Nette praat'	21
<i>Wel of niet 'Smakelijk eten' zeggen 22</i>	
II ETIQUETTE EN KINDEREN	27
1 Verloedering? Het nut van de papepel	27
2 Voordelen van het jong aanleren van etiquetteregels	30
3 'Kinderen weten hoe het hoort'	32
<i>Toverwoorden 32 – Goed reisgedrag 32</i>	
III ONGANG IN HET DAGELIJKS LEVEN	35
1 Basisregels	35
2 Begroeten	37
<i>Handenschudden vroeger 37 – Kussen vroeger 39</i>	
<i>Huidige begroetingsvormen 40 – Wel of niet handenschudden 42</i>	
<i>Gezelschapskus 44 – Wie groet wie? 46 – Hoe groet u? 48</i>	
3 Voorstellen	49
<i>Namen noemen 50 – Aanspreekvormen 51</i>	
4 Tutoyeren	52
<i>Je en jij zeggen in Nederland en Vlaanderen 53</i>	
5 Zitten en staan	55
<i>Zitmanieren 56</i>	
6 Kloppen	58
7 Voorrang	58
8 Roken	60
9 Drinken (alcohol)	61
10 Vasten	62

11	Dansen	63
	<i>Dansen vroeger 63 – Dansen nu 64</i>	
12	Lenen en beloven	66
13	Bedanken	68
14	Manieren buitenshuis	68
	<i>Stadsetiquette 70 – Overige wenken voor gedrag op straat 71</i>	
	<i>Wenken voor gedrag in openbare gelegenheden 71 – Ergernissen 72</i>	
	<i>In het theater (toneel, concert, film, lezing...) 73</i>	
15	Foaien	76
16	Manieren op de weg	77
	<i>In de auto 78 – In het openbaar vervoer 79</i>	
IV	SCHRIFTELIJKE EN MONDELINGE COMMUNICATIE	80
1	Schriftelijke communicatie	80
	<i>E-mail en brief 80</i>	
	<i>Algemene wenken voor zakelijke/formele e-mails en brieven 80</i>	
	<i>Specifieke wenken voor e-mail 84 – Netiquette 87</i>	
	<i>Specifieke wenken voor een brief 90 – (Prent)briefkaarten 92</i>	
	<i>Visitekaartjes 93 – Website (webstek) 95</i>	
2	Titulatuur	95
	<i>Hoe? Wie? Wat? 96 – Aanschrijfvormen 97</i>	
	<i>Alfabetische lijst van functies, waardigheden en titels 100</i>	
	<i>Algemene wenken 102</i>	
3	Mondelinge communicatie	103
	<i>Conversatie 103 – Toespraken 112 – Toedrinken 113</i>	
	<i>Besprekingen, vergaderingen 115 – Lastige werksituaties 116</i>	
	<i>Sollicitatie 117 – Telefoon 121 – Algemene wenken voor het telefoneren 121</i>	
	<i>Specifieke wenken voor de mobiele telefoon 123</i>	
V	KLEDING	126
1	Kleding in Nederland	128
	<i>Mannenkleden: van kous naar broek 129</i>	
	<i>Vrouwenkleden: van lang naar kort, van rok naar broek 130</i>	
2	Kleren voor de vrouw	130
3	Kleren voor de man	132
4	Kleren en accessoires op alfabet	134
5	Kledingvoorschriften	152
	<i>Waarom kledingvoorschriften? 152 – Welke kledingvoorschriften? 152</i>	
	<i>Traditie en vernieuwing 153 – De voorschriften 155 – Kledij bij sollicitaties 158</i>	

VI	GASTVRIJHEID	159
1	Gastheer en gastvrouw	159
	<i>De gastheer zet de toon 159 – Uitnodigingen: soorten en vormen 162</i>	
	<i>Formele uitnodigingen 165 – Beantwoorden van uitnodigingen 170</i>	
	<i>Afzeggers 170 – Ontvangen: algemene wenken 170 – Geschenken 173</i>	
	<i>Ontvangen op verschillende tijdstippen van de dag 174</i>	
	<i>Afscheid nemen 184</i>	
2	De gast	185
	<i>Bezoeken vroeger en nu 185 – Reageren op uitnodigingen 187</i>	
	<i>Geschenken voor de gastheer/-vrouw 189</i>	
	<i>Gasten die men gaarne ziet 194 – Vreemde gasten 195</i>	
	<i>Logeergasten 197 – Vertrek 198 – Bedanken 200</i>	
VII	AAN TAFEL	201
1	Algemeen	201
2	Uitnodigen	202
3	Tafeldekken	203
	<i>Kleed 203 – Borden 204 – Servetten 205 – Eetgerei 206</i>	
	<i>Tafelzilver 210 – Glazen 213</i>	
4	Tafeldecoratie	217
5	Tafelschikking	218
	<i>Wie zit waar? 219</i>	
6	Tafelindeling	220
	<i>Bij zakelijke bijeenkomsten 223</i>	
7	Aan tafel gaan	224
8	Tafeldienen	226
9	Het menu	230
	<i>Joodse en islamitische eetgebruiken 231</i>	
10	Dranken	232
11	Tafelmanieren	234
	<i>Hanteren van het tafelgerei 241 – Met de handen eten 242</i>	
	<i>Lastige gerechten 245</i>	
12	In een restaurant	246
	<i>Zakenlunch c.q. -diner 248 – Foei! 249</i>	
VIII	OFFICIËLE GEBEURTENISSEN EN FORMALITEITEN	252
1	Geboorte	254
	<i>Aangifte 254 – Voornaamkeuze 254 – Aankondiging 256</i>	
	<i>Rituelen en gebruiken 258 – Geschenken en bezoeken 260 – Doop 260</i>	

2	Verloving	262
3	Huwelijk	263
	<i>Wanneer? Waar? Hoe? 263 – Ondertrouw en bruidsdagen 266</i>	
	<i>Huwelijksaankondiging 266 – Huwelijksgeschenken 270</i>	
	<i>Kleding bij een formeel huwelijk 271 – De huwelijksdag 274</i>	
	<i>Andere religieuze gebruiken 277</i>	
4	Echtscheiding	280
	<i>Kijvende exen 281</i>	
5	Overlijden, rouw en begrafenis	282
	<i>Rouwbriefen en -advertenties 282 – Rouwbetuiging 286</i>	
	<i>Rouwkleur en rouwkleding 288 – Begrafenis c.q. crematie 289</i>	
	<i>Bedanken voor deelneming 291</i>	
6	Promotie	292
IX	PROTOCOL EN ONDERSCHIEDINGEN	297
1	Contacten met het Koninklijk Huis	298
2	Vorstelijke titulatuur	302
	<i>Aanspreekvormen 306 – Correspondentie 306</i>	
3	Staatsbezoeken	307
4	Préséance	310
	<i>Algemeen 311 – Officiële diners 313 – Protocolproblemen 316</i>	
5	Geloofsbriefen	317
6	Ridderorden en onderscheidingen	322
	<i>Achtergrond 322 – Nederlandse orden (staatsorden) 323</i>	
	<i>Huisorden 327 – Ridderlijke orden (adelsorden) 328</i>	
	<i>Overige onderscheidingen 330 – Procedure rond onderscheidingen 331</i>	
	<i>Dragen van onderscheidingen 331</i>	
7	Vlag en vlagvertoon	334
	<i>Vlaggenpréséance 335</i>	
8	Het volkslied	339
9	Herdenking, eerbetoon en kranslegging	342
	<i>Kranslegging 343</i>	
X	OMGANG MET BUITENLANDERS	344
1	Een blik in de spiegel: Nederlanders in de ogen van buitenlanders	344
	<i>Cultuurverschillen 345 – Zo zijn onze manieren 346</i>	
	<i>De macht van de gelijkheid 348</i>	
	<i>Rijke Republiek met vrije omgangsvormen 350</i>	

	<i>Invloed van Calvijn</i> 350 – <i>Voorbeeld van gelijkheidsgedrag</i> 351	
	<i>Gelijkheid man-vrouw</i> 353 – <i>Polderen: typisch Nederlands</i> 354	
	<i>Nadelen en voordelen van polderen</i> 355 – <i>Hiërarchie en status elders</i> 356	
	<i>Nederlanders zijn direct! Of gewoon bot?</i> 358	
	<i>Het Nederlands: een bonkige zeemanstaal?</i> 359	
	<i>Taalfranje en (in)direct taalgebruik</i> 360 – <i>Je en jij zeggen</i> 361	
	<i>'Dokters hebben geen manieren!' De Nederlandse gezondheidszorg</i> 363	
2	<i>Individualisme en collectivisme</i> 364	364
	<i>Ik-cultuur versus wij-cultuur</i> 364 – <i>Goede bedoelingen</i> 367	
3	<i>In den vreemde</i> 369	369
	<i>Algemene wenken</i> 369 – <i>Opgepast en/of afgeraden</i> 370 – <i>Kleding</i> 374	
	<i>Gebruiken en eigenaardigheden van enkele landen en regio's (alfabetisch):</i>	
	<i>China</i> 375 – <i>Duitsland/Duitstalige landen</i> 376 – <i>Frankrijk</i> 377	
	<i>Groot-Brittannië</i> 378 – <i>Italië</i> 379 – <i>Japan</i> 380 – <i>Verenigde Staten</i> 380	
	<i>Zuid-Amerikaanse landen/Argentinië</i> 381	
	LITERATUUR	383
	REGISTER	386

Etiquette houdt de boel bij elkaar

Dit betekent dat mensen die weten 'hoe het eigenlijk hoort', een flinke voorsprong hebben op mensen die dat niet weten. Zij beschikken namelijk over, zoals de Franse socioloog Pierre Bourdieu het formuleert, 'cultureel' kapitaal. Met hun kennis van *comme il faut* hoeven zij niet voortdurend te denken 'Hooft het zus?' of 'Hooft het zo?', maar bewegen zij zich overal en altijd met gemak en zekerheid, met alle voordelen van dien voor hun dagelijks (zakelijk) functioneren. Voor een geslaagd en prettig leven heb je 'economisch kapitaal' (geld, goederen), 'sociaal kapitaal' (netwerken, sociale contacten) en 'cultureel kapitaal' (opleiding, kennis, omgangsvormen) nodig. Dus ja, in de strijd om het bestaan is etiketekennis dan ook een belangrijke sociale vaardigheid, een nuttig smeermiddel en daarom net zo belangrijk als examendiploma's. Investeer daarom in beleefdheid, ook uit eigenbelang! Het kost u niets, maar levert veel op.

Toch zijn er nog altijd mensen die etiquette ouderwets en overbodig vinden. 'Hoe mensen met elkaar omgaan, maken ze zelf wel uit,' zeggen zij. Maar dat is makkelijker gezegd dan gedaan, zoals blijkt uit de klacht van een drieëntwintigjarige studente: 'Mijn ouders waren hippies en wilden niets van omgangsvormen weten. Nu zit ik met de gebakken peren, want ik heb geen idee hoe ik mij bij diverse gelegenheden moet gedragen.' En een vijfendertigjarige bankier vertelt dat hij zich erg onzeker voelt bij contacten met klanten: 'Ik heb nooit iets geleerd op het gebied van etiquette en dat bemoeilijkt nu mijn werk.'

Een soortgelijk bezwaar is dat etiquette onnatuurlijk zou zijn, want zij perst mensen in een keurslijf. 'Weg daarmee!' roept men dus. 'Laat iedereen zichzelf zijn!' 'Alles moet kunnen!' 'Leve de vrijheid!'

Dat klinkt mooier dan het is. Want vrijheid veronderstelt innerlijke controle, een zekere 'zelfdwang'. Als die ontbreekt, als iedereen inderdaad 'zichzelf' is en opkomt voor zijn eigen belang, dan kan het knap vervelend worden in de maatschappij. Het kan leiden tot vloeken en schelden in het verkeer, wildplassen, rommel op straat, voordringen... Inderdaad, dat is (ik-gerichte) vrijheid, maar het is geen beschaving. Beschaving is daar waar mensen zich aan regels houden. Mondigheid is goed, voor zover men rekening houdt met anderen. Daarom zijn de woorden *beheersing* (niet meteen doen waar je zin in hebt) en *schroom* (terugdeinzen voor een handeling) kernbegrippen in de etiquette.

Dan zijn er ook nog mensen die bij het woord *etiquette* denken aan ongelijkheid en hiërarchie. En daaraan hebben wij Nederlanders een hekel: 'We zijn toch allemaal gelijk?' (Zie ook hoofdstuk x, blz. 348.)

Nee, we zijn niet gelijk – we zijn gelijkwaardig, en dat is iets anders. Er zijn tal van verschillen tussen mensen: tussen oud en jong, leraar en leerling, man en

vrouw, dokter en patiënt, ouders en kinderen, noem maar op. Het zijn verschillen in kennis, oordeelsvermogen en levenservaring, en ook in functie, rang en positie.

De etiquette regelt dergelijke verschillen: de man laat de vrouw voorgaan, de gezonde staat in de trein op voor de gehandicapte, de jongere helpt de oudere in zijn jas, enzovoort. Het gevolg van de bij ons soms doorgeschooten gelijkheidsgedachte is dat men kritiek of opmerkingen van anderen niet meer serieus neemt, laat staan accepteert. Leraren worden gepest, ouders verliezen hun gezag, de tramconductor wordt in het gezicht gespuugd en de dokter wordt uitgescholden.

We kunnen kortom niet zonder omgangsregels. Sinds de tijd van Adam en Eva gaan mensen met elkaar om en daarbij ontstaan vanzelf zulke regels. Dus zoals de taal niet zonder grammaticaregels kan en het verkeer niet zonder verkeersregels, zo kan de maatschappij niet zonder omgangsregels. Bovendien dragen deze bij aan de sociale cohesie. Je zou zelfs kunnen zeggen dat omgangsvormen de boel bij elkaar houden. In dit etiquetteboek kunt u er alles over lezen.

Waar komt het woord etiquette vandaan?

Ons 'etiquette' komt van het Franse *étiquette*. Dit betekende aanvankelijk 'inkerving in een stok of paal' en ontwikkelde zich tot 'opschrift' (op elk mogelijk voorwerp). Aan het Franstalige hof van Filips de Goede (1396–1467), hertog van Bourgondië, kreeg het woord de betekenis van 'lijst met regels voor wie zich hoe, wanneer en waar aan zijn hof moest gedragen'. De machtige en immens rijke hertog ergerde zich namelijk flink aan het feit dat hij de koningstitel niet kreeg. Hij compenseerde dit enerzijds door zich 'Grote hertog van het westen' te noemen, anderzijds met ongelooflijke weelde, grandeur en plechtstatigheid aan zijn hof. Filips' kleindochter Maria van Bourgondië trouwde met Maximiliaan van Oostenrijk en zo ging de hofcultuur mét het woord van de Nederlanden naar Wenen, en daarna van Wenen naar Madrid (ca. 1700). Ondertussen had het woord etiquette de betekenis 'lijst van hofhiërarchie' gekregen. De algemenere betekenis 'lijst van gangbare beleefdheidsvormen' kwam pas op in het midden van de 18de eeuw. Pas op: het Franse woord voor ons begrip 'etiquette' is *savoir-vivre*!

— V —

KLEDING

Wie man kommt gegangen, wird man auch empfangen.

Men hoeft niet duur gekleed te gaan om goed gekleed te gaan.

Opsmuk verradt een lagere stand.

Amy Groskamp-ten Have (1939)

Wat trek ik aan? Hoe vaak staat u niet zuchtend voor de klerenkast? Op deze vraag – die je ook als volgt kunt formuleren: ‘Wanneer is iemand goed gekleed?’ – is eigenlijk maar één antwoord mogelijk: ‘Wanneer hij bij elke gelegenheid de passende kleding draagt.’

De vraag is nu: wat is passend? Thuis hebt u het gemakkelijk: daar trekt u aan wat u wilt. Maar buitenshuis, wat doen we dan?

Vast staat: kleren maken de man. Bedenk, schrijft Groskamp, dat niet alleen goede manieren, maar ook kleding ‘een gunstige indruk omtrent onze persoon teweegbrengen bij anderen’. Goed gekleed wil zeggen: kleren dragen die passen bij onze persoonlijkheid, ons uiterlijk, onze leeftijd en bij de gelegenheid waarvoor zij gedragen worden. Verder moeten onze kleren keurig onderhouden zijn (geen

vlekken, kreukels, gaten, loshangende zomen) en min of meer aangepast aan de heersende mode. Het geheim van goed gekleed te gaan is volgens haar '(...) zo veel aan de heersende mode ontleen als zinnig is om uw persoonlijkheid op zijn voordeligst te laten uitkomen. Ga daarom noch te ouderwets noch te overdreven modieus gekleed.'

De hertog van Bedford beaamt dit. 'De persoonlijkheid van de kledingdrager moet altijd sterker zijn dan zijn kleding,' zegt hij in zijn amusante *Book of Snobs* over de beste manier om sociaal hogerop te komen. '*You should wear your clothes; never allow your clothes to wear you.*'

Ten overvloede vermaant Groskamp nog, dat 'ordinair ten opzichte van kleding is alles wat *te* is: te fel gekleurd, te overdreven modieus, te duur, te opvallend, enzovoort'.

Hoe kom ik over? Gelaat – gewaad – gepraat

Bij een eerste ontmoeting hebben mensen doorgaans al na drie seconden (ja, *drie* seconden!) een bepaalde indruk van de ander. En deze eerste indruk is maar heel moeilijk te veranderen. Daarom is het uitermate belangrijk dat u goed overkomt. Hoe? Denk aan de drie makkelijk te onthouden elementen waarop mensen elkaar beoordelen: 1 *gelaat* (houding, lichaamstaal, gedrag, mimiek); 2 *gewaad* (kleren, kapsel, kleuren); 3 *gepraat* (spraak, taalgebruik, communicatie, inclusief digitale/telefonische communicatie). Zorg ervoor dat die alle drie tiptop in orde zijn.

Draagt u kleren met vlekken en vegen? Hangt u onderuitgezakt tijdens een begroeting? Laat u de deur voor een ander dichtvallen? Hebt u geen tekst? Mummelt u met kauwgom in uw mond? Vloekt u veel? Maakt u dramatische spel- en taalfouten? U komt dan dom en/of onverschillig over en maakt dus een slechte indruk. Verbeter uzelf waar nodig en u zult versted staan van uw succes. 'Kinderen, werkt met *akribeia* [= zorgvuldigheid]!' riep de rector van het Arnhems Stedelijk Gymnasium ons dagelijks toe. Het was een wijze les.

En: glimlach eens wat vaker. Wie lacht, laat weten: ik ben oké, ik hoor bij de gemeenschap. Het werkt, echt. Zoals een Zeeuw zou zeggen: 'U blinkt tegenop me.' (Zie ook hoofdstuk IV, blz. 120.)

